

Ta naj sam presodi, ali je bolje, če pove ocene takoj prvo uro, ko delamo splošno popravilo, ali drugo uro, ko je na vrsti individualna poprava. Če bo ocene povedal že prvo uro, bo to storil najbrž na koncu, in ne na začetku, ker sicer tisti, ki so pisali slabše, ne bi aktivno sodelovali pri popravljanju napak.

Učni načrt predpisuje za višje razrede po šest šolskih nalog na leto. To je dovolj, da spoznamo iz njih stopnjo učenčeve pismenosti in njegov miselni svet. Lahko pa pomeni to število le poraz za učenca in učitelja — šest komaj povprečnih ali celo slabih ocen. Vsaka šolska naloga naj bi bila odraz poglobljene učiteljeve priprave in nov temelj v učnem ter vzgojnem procesu.

Jože Toporišič

Filozofska fakulteta Ljubljana

PRIREDNI ODNOSI V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU

Problemi tega našega sestavka se glede na našo tradicionalno slovnico štirih avtorjev¹ nakazujejo deloma že iz naslova: takoj skraja namreč moramo pojasniti, kaj nam pomeni izraz »priredni« (in s tem seveda tudi »priredje« ali »parataksa« in »prirednost« ali »kordinativno razmerje«).

Priredje nam je zveza dveh ali več sintaktično enakovrednih delov sporočila, kakor so npr. *jaz / in ti; oče / in mati; lepo, / mirno vedenje; vem, da imaš skrbi / in si želiš miru* itd. Izraz »enakovreden« se nam zdi boljši od sicer običajnega »glaven« ali »neodvisen«, čeprav je drugi, ko ga definiramo, zelo pripraven, ker tvori opozitivno dvojico s svojim nasprotjem, namreč z izrazom »odvisen«. Podredje (in sploh sintagma) pa nam seveda pomeni zvezo dveh med seboj odvisnih delov sporočila: iz enega izmed njih izhaja podrejevalna sila, drugi pa se ji podreja. Primerov za to je v izobilju: *vem, da si truden; mlad fant; tega ne vem*. (Ležeče razprto tiskano kaže na tako imenovani vodilni člen sintagme, ležeče tiskano pa na odvisnega).

Razlika med tem in tradicionalnim slovničnim gledanjem na priredje je naslednja:

Slovenska slovnica in Slovenski pravopis govorita o priredju docela jasno samo, ko gre za zvezo stavkov.² Pokažimo to s slovničnim primerom za vezalno ali kopulativno priredje:

*Sever in jug se budita,
drami se vzhod in zahod.*³

¹ Dr. Anton Bajec, dr. Rudolf Kolarič, dr. Mirko Rupel, (Jakob Šolar) — Slovenska slovnica. Druga popravljena izdaja. Ljubljana 1964 (dalje Ss 1964).

² Prim. Ss 1964, str. 318—323.

³ Ss 1964, str. 320.

Ker je za nas priredni odnos mogoč ne le na ravni stavkov, temveč tudi na ravni stavčnih členov, npr. osebka, predmeta itd., in njih delov (prilastka, pristavka itd.), členimo zgornji primer takole:

Sever /
in jug se budita, //
drami se vzhod /
in zahod.

V prirednem razmerju torej nista le stavka, temveč v obeh tudi njih osebka.

Tako je priredje, vsaj kolikor je šlo za ločnega ali disjunktivnega, pojmovan pri nas že Anton Breznik, ko piše: »Ločno priredje je dvojno: a) stavčno, če so zvezani stavki med seboj, npr. *Ali grmi / ali se pa zemlja trese*; b) besedno, če se vežejo samo stavčni členi, npr. *Vse je vaše, bodi Pavel / ali Apolo, bodi Kefa / ali svet, bodi život / ali smrt*. (Trub.)⁴ Slovenska slovnica štirih avtorjev pa uporablja za nestavčno priredje večinoma izraz »istovrstni prirejeni stavčni členi«⁵ (prim. *Bila je močna, / bistra, / oblastna ženska*) oz. samo »istovrsten« (prim. *Stopi ven / ali noter*). Tako je tudi na zadevnem mestu v Slovenskem pravopisu 1962.⁶ Tretje meni znano poimenovanje prirednega odnosa v stari slovnici pa je »iste stopnje« (prim. »Med odvisniki iste stopnje pišemo vejico kakor v priredju: *In vedela sva, kje kosi mladijo / kje drozdi, / kod divji mož hodi, / kje vile se skrivajo v gozdi.*«⁷

Mislím, da je prav, če se poimenovanje prirednega odnosa poenoti v tem smislu, da ga označujemo le s pridevnikom »priredni«, uporabo izraza »priredje«, ki pomeni priredno sintaktično tvorbo, pa razširimo tudi na nestavčna priredja, tj. na *tip oče / in mati* in podobne.

Naše pojmovanje prirednosti se loči od slovničinega tudi po tem, da iz pojma prirednosti izključuje razmerje, kot ga imamo v primerih kot *trudna mati, suh obraz, globoke brazde v njenih licih*. Za te in take primere namreč v slovnici beremo: »Priredni prilastki stoje pred svojim imenom.«⁸ Prilastek ali atribut, ena najtipičnejših odvisnih enot stavka vendar ne more biti v prirednem razmerju nasproti enoti, od katere je odvisen! (Take prilastke je najbolje imenovati ujemalne ali kongruentne.)

Ko smo tako odpravili podlago za eno vrsto nesporazumov, si sedaj natančneje oglejmo lastnosti priredja kot takega. Oblikovna značilnost priredja nasproti podredju iste vrste je na splošno ta, da členov priredja — razen deloma vezalnega, »stopnjevalnega« in ločnega,⁹ — ni mogoče invertirati na podlagi členitve po aktualnosti (komaj mogoče pa v stilsko zaznamovani stavi), ne da bi pri tem spremenili naravo priredja. To razpoznavno merilo nam utegne koristiti posebno v primerih, ko jezikovno sporočilo uporablja tipično podredno vezno sredstvo, da izrazi prirednost, prav tako koristno pa bi utegnilo biti tudi pri iz-

⁴ Dr. A. Breznik, Slovenska slovnica za srednje šole. Četrta, pomnožena izdaja. 1934 (dalje Ss 1934), str. 210.

⁵ Ss 1964, str. 101.

⁶ Slovenski pravopis (dalje SP 1962), str. 84.

⁷ Ss 1964, str. 103; SP 1962, str. 86.

⁸ Ss 1964, str. 348. Podobno tudi na str. 313, le da se tu namesto izraza »prireden« uporablja izraz »prirejen«.

⁹ O tem gl. mojo razpravo Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku, SR 1967.

ločanju iz priredja stavčnih tvorb, ki sicer uporabljajo tipična priredna vezna sredstva, namreč nevezniško zlaganje, za podredno razmerje.

V čem pa se priredje loči od navadnega zaporedja neodvisnih, samostojnih stavkov? Naša slovnica rešuje to vprašanje ob zgledih *Lepo vreme je. Na sprehod pojdem* proti *Lepo vreme je, na sprehod pojdem oz. Lepo vreme je. Zato pojdem na sprehod* in končno *Lepo vreme je, zato pojdem na sprehod*. Za prvi primer (dva stavka, brez veznika) se trdi: »V prvem zgledu nimata ugotovitev, da je lepo vreme, in odločitev, da pojdem na sprehod, še nobene prave zveze. Zato sta tudi izraženi vsaka v svojem zaključenem stavku; ugotovitev ima svoje stavčno valovanje, odločitev tudi svoje.« Pač pa se že za drugi zgled priznava, da »v govoru časovno in glasovno pove/žemo/ ta dva stavka v ožjo enoto, a stavka sta ostala še zmeraj samostojna, drug drugemu enaka, na isti stopnji, v isti vrsti in redu, drug pri drugem ali, kakor pravimo, drug drugemu prirejena«. ¹⁰

Razlika med dvema prirednima in samo zaporednima stavkoma bi po tej definiciji bila v prisotnosti ali odsotnosti zveze med obema sestavinama in v stavčni intonaciji. Meni se zdi važen samo prvi kriterij: tipična, in sicer zveza v razmerju, mora biti med obema sestavinama, če hočemo govoriti o priredju, posebna stavčna intonacija pa ni nujna. Je pa vprašanje, ali je ta pomenska zveza nujna že v zavesti govorečega ali pa je dovolj, če jo vzpostavi zavest naslovnika (dekodirajočega). Po mojem prvo spet ni potrebno, čeprav je v večini primerov res dano, drugo pa je. Stavka *Lepo vreme je* in *Na sprehod pojdem* brez medsebojne povezave ne bi bila dejansko sporočilo, temveč dve sporočili, ki pa ne bi bili smiselni, izgovorjeni drugo za drugim ob istih okoliščinah. Mislim, da naslovník takim stavkom vzpostavi smiselno, razmersko zvezo posledičnosti, in s tem imamo že priredje. (Menim, da je ta zveza obstajala tudi že pri ubesedujočem: *Lepo vreme je, torej ni ovire, da bi šel na sprehod* ali kaj takega je podstava sporočila *Lepo vreme je. Na sprehod pojdem*.) V vezalnem priredju mora biti med stavkoma, ki ga tvorita, skupen del njunih pomenskih enot, pomensko stičišče in odzivanje, npr. umestitev v določen čas in razmere, enotno gledanje na sestavine priredja ipd. Kakor hitro take skupne odzivne podstave ali očitnejšega razmerja med deli pomenske podstave v dveh enotah, ki lahko tvorita priredje, zmanjka, ne moremo več govoriti o priredju, temveč le še o zaporedju stavkov.

Iz tega, kar smo pravkar povedali, jasno sledi, da za nas tako imenovano glavno ločilo (pika, klicaj, vprašaj) tudi ob odsotnosti veznika pred drugim členom potencialnega priredja ni ovira za priredni odnos. Tako priznavamo status priredja tudi naslednjima samostojnima stavkoma: *V vsakem (ločnem) priredju se po dva stavka začnjata z a l i. / Razmerje njunih dejanj pa je tako, da eno izključuje drugo.* ¹¹ Zdi se nam pa, da prirednega razmerja ni med naslednjima samostojnima stavkoma (ki komentirata zglede za vezalno priredje): *V teh primerih imamo po dva ali več glavnih stavkov, torej priredje. / Posamezni stavki so si po vsebini sorodni; vsak ima zase svoj pomen, vsi skupaj pa izrekajo splošno misel.* ¹² Med tema stavkoma ni pomenske vzporejenosti, temveč le zaporednostna gradnja ene širše miselne enote.

¹⁰ Ss 1964, str. 321.

¹¹ N. m., str. 319.

¹² N. m., str. 320.

Koliko vrst priredij pa je?

Na to vprašanje odgovarjajo razne slovnice različno. Naša slovenska pozna vsaj že od Breznika sem¹³ pet tipičnih:

1. vezalno ali kopulativno: *Zeblo me je pa lačen sem bil.*
2. ločno ali disjunktivno: *Ali delaj doma ali pa pojdi v svet.*
3. protivno ali adverzativno: *Oči imajo, pa ne vidijo.*
4. vzročno ali kavzalno: *Dvignite glave, kajti približalo se je naše odrešenje.*
5. sklepalno ali konsektivno: *Prezgodaj sem prišel na svet; torej sem bil nadloga že od rojstva.*

V primeri s slovensko hrvaška slovnica¹⁵ nima vzročnega, zato pa izvzemalno (*Bijaše vedar zimski dan, samo je tanka koprena ležala na dolini*), Čehi,¹⁶ imajo poleg petih znanih tudi nam še stopnjevalno ali gradacijsko priredje (primer bi bil *Dobra kritika ne podira samo, / ampak tudi zida*) in pojasnjevalno ali eksplikativno (primer bi bili lahko Zajčevi verzi: *Pode nas podivjani vali burje. / Z rogovi se upirajo v naše hrbte. Mi smo brez telesa. Brez poti.*), Slovaki¹⁷ se ločijo od Čehov po tem, da imajo namesto pojasnjevalnega priredja dopustno (primer bi bil: *Res je siromak, pa ima svoj ponos*). Poljaki¹⁸ in Rusi¹⁹ imajo manj skupin celo od nas: Poljaki ločijo vezalno, posledično, protivno in ločno priredje, Rusi pa vezalno, protivno, ločno in pojasnjevalno.

Kdo ima prav? Upoštevati moramo dejstvo, da je razlog za to neenako sistemizacijo deloma v slovanskih jezikih, ne pa v slovnica. Morda npr. v ruščini res ni formalnih dejstev, nemara specializiranih veznikov, za natančnejšo klasifikacijo. Naš slovenski jezik pa, se zdi, prav zahteva povečanje števila kategorij, če hočemo vanje brez sile in nasilja razporediti vse zadevno gradivo.

Tako bi najprej kazalo upoštevati stopnjevalno razmerje med členi priredja, pa naj ga pridružimo vezalnemu priredju ali pa ga čisto osamosvojimo. Medtem ko vezalno priredje tvorijo stavki (in manjše enote), ki jim je skupno le to, da so njih vsebine priredne sestavine večje enote (v stavčnem priredju soobstojaajo ali pa si časovno slede — večina slovnice (in tudi naša) tu misli, da »so si stavki po vsebini sorodni«²⁰), se enote stopnjevalnega priredja vsebinsko stopnjujejo, in sicer navzgor ali navzdol. Da bi bilo stopnjevalno priredje bolje obravnavati kot čisto samosvojo skupino, kažejo primeri, kjer se stopnjuje nekako protivno priredje, npr. *Niso mi dali kruha, celo zasmehovali so me.*

Iz protivnega priredja pa menda ne kaže po hrvaškem zgledu izločati primerov z veznikom *samo* ali *le*, saj se dasta tudi ta veznika zamenjati z drugimi, nekako enakovrstnimi, protivnimi vezniki: včasih brez težave (prim. *Denar ni daleč, samo (= toda) čakati bo treba*²¹), v drugih primerih pa nam analiza kaže, da gre v bistvu vendarle za isto (prim. prav tako iz Ss 1964: *Gaj ni še svatovski*

¹³ N. m., str. 209—210.

¹⁴ Breznik (Ss 1934, str. 210), ima tu pravzaprav »sklepalno (konkluzivno) ali posledično (konsektivno)«.

¹⁵ Brabec, Hraste, Živković.

¹⁶ Havránek, Jedlička.

¹⁷ Pauliny, Štolc, Ružička.

¹⁸ Srednješolska slovnica; podobno v slovnici Doroszewskega.

¹⁹ Akademjska slovnica.

²⁰ Ss 1964, str. 320. Tako že pri Brezniku.

²¹ Ss 1964, str. 321.

odet, / le (= toda) črni trn cvete bahato; tu je nasprotje med gajem in črnim trinom in med ni svatovski ter bahato). Res je pa, da take izvzemalne veznike z lahkoto ločimo od drugih protivnih (prim. *le, samo: pa, toda, vendar*), medtem ko je druge protivne veznike bodisi po občutku bodisi analitično medsebojno kaj težko razmejiti. — Po našem mnenju prav tako lahko ostanejo v okviru protivnega priredja tudi res nekam posebni primera tipa *Fant je res mlad, / a prebrisan*. Taki primeri namreč glede na mogočo pretvorbo Čeprav je fant mlad, / je prebrisan v bistvu ne povedo drugega kot to, da se vsebina nekaterih protivnih priredij da izraziti tudi podredno z dopustnim odvisnikom.

V marsičem nam bo olajšana analiza priredij tudi v primeru, če v slovensko slovnico uvedemo pojem pojasnjevalnega priredja. Primer zanj bi bil npr. *V polmraku se je prikazala velika senca; / to je sosed peljal voz sena*.

V teh sedmih vrstah priredja uporabljamo v slovenščini naslednje veznike in vezniške besede (spisek žal ni popoln):

1. vezalno: *in, pa, ter*.^{21a} *Rahlo se je pozibalval, kakor da se mu šibijo kolena/ in mu bodo zdaj zdaj odpovedale noge; Ti/ pa jaz/ pa židana marena; nikoli še ni šel mimo, da bi ne bil klobuka snel,/ kolena pripognil,/ oči kvišku povzdignil/ ter iz srca vzdihnil: Lep je Blegaš;*
2. stopnjevalno: *ne samo (ne le) — ampak tudi (temveč tudi, marveč tudi), tako — kakor, ne — ne, niti — niti, tudi*.²² *Znamo ga ne le piti,/ ampak tudi nesti (Trdina); /Ni/kogar ni: še mačke ne/ ne psa (Bor M.); A sedaj je treba borbe v nas,/ borbe,/ svetle borbe; ne počitka/ ne miru, niti lepih sanj (Kosovel); Ne le da mi ni pomagal,/ še nagajal je; Pazljivo so ga poslušali tako mladi/ kot stari; Kakor je dobilo pesemsko besedilo pri ustoličevanju krščansko obliko,/ tako so jo dobili tudi poganski obredi in pesmi (Legiša, Tomšič);*
3. pojasnjevalno: *to, tj., to se pravi...: Slovenščino pišemo danes z gajico,/ to je z latinico, kakor je...; Slovenske samoglasnike govorimo z mehkim nastavkom,/ to se pravi, da se načenjajo brez eksplozije glasivk (oboje SP 1962);*
4. ločno: *ali, — ali, bodi(si) — bodi(si), zdaj — zdaj, oziroma, tu — tam*.²³ *Bo/ ali ne bo? (P. Vidav); Imajo otroški oddelek — to se pravi:*

^{21a} Tako tudi po Ss 1964, str. 320; ista slovnica šteje na str. 102 mednje še *ne — ne (in niti — niti)*, med primeri pa je obravnavan tudi še *ne samo — ampak tudi*; na str. 101 najdemo še *tako — kakor* in (gotovo po pomoti) celo *ali*. Breznik (n. m., str. 209) navaja med vezalnimi vezniki še *tako — nikar, nikarpada*, kar gre po našem v stopnjevalno priredje.

²² Z uvrstitvijo *ne — ne (in niti — niti)* so pravzaprav težave. Breznik (Ss 1934, str. 210) jih uvršča v »nikalno ločno priredje: *Vi ne znate ne mene/ ne mojega očeta (Dalm.)*. To bi bilo res le v primeru, ko bi šlo za odgovor na vprašanje *Ali poznate mene ali mojega očeta?* Toda v tem primeru je sintaktična pretvorba dvojna: 1) namesto povednega stavka imamo vprašalnega, 2) namesto trdilnega pa nikalnega. Najbližja pretvorba *ne mene/ ne mojega očeta* je *tako mene/ kot mojega očeta* ali *mene/ in mojega očeta*, zaradi česar postavljam take primere v stopnjevalno priredje.

Druge težava je z dvojnimi veznikom *ne samo (ali ne le) ampak tudi (ali marveč tudi, temveč tudi)*. V stari slovnici (prim. Breznik 1934, str. 209) so bili taki vezniki uvrščeni v vezalno priredje, v Ss 1964 se o njih ne govori, ponazarjajo pa (kot v SP 1964) protivno priredje (prim. Ss 1964, str. 102). Mislím, da to ni upravičeno niti v primeru, če ne priznavamo stopnjevalnega priredja (v tem primeru jih je treba uvrstiti med veznike vezalnega priredja). Na istem mestu ima Breznik našteté tudi *potem in nato*, Ss 1964, str. 321 pa meni, da to niso vezniki. Toda pretvorba njihovih primerov (*Zgrudil se je na stol, potlej (nato) je globoko vzdihnil, namreč Zgrudil se je na stol in globoko vzdihnil*) kaže, da *potlej (ali nato)* v tej zvezi komaj še nastopata kot prislova.

²³ Ss 1964 pozna samo *ali — ali* in tudi med zgledi ni primera za en sam *ali* (str. 102) in *bodi(si) — (bodi(si))* (str. 136).

eno,/ dve/ ali tri sobe (E. Peroci); Nista vedela, če sta živa/ ali že mrtva (Trdina); Samostalnik stoji bodisi sam/ ali s predlogom (SP 1962); Zbodel je zdaj enega/ zdaj drugega, tu si je privoščil prijatelja,/ tam sovražnika);

5. protivno: pa, ali, vendar, a, toda, ampak, ne — ampak (marveč, temveč):²⁴ Trubarji so bili podložniška družina, ki so mlinarili pod vasjo,/ od srede 16. stoletja pa kmetovali in stanovali v vasi (Rupel); Jokal bi,/ pa ne smem (Kosovel); Srečo lovimo po svetu vsi,/ ali sreča je čudna ptica (Jurčič); Marsikaj sem že doživel,/ vendar kaj takega še ne; V nasprotju z Grki so imeli Rimljani mogočno logiko,/ a slabo dialektiko (Vidmar); Tinka je porodila dekletce. Živo in zdravo dekletce,/ toda bedasto (C. Kosmač); Originalno,/ ampak neukusno (J. Kozak); Veseli me vselej, kadar najdem človeka, ki mi ni iz gole samopridnosti,/ ampak iz dobrega srca prijazen (Stritar); Prosta je besedna stava tedaj, kadar besede same po sebi nimajo določene stave,/ temveč jo določa pomen stavka (Ss 1964); Raščica takrat ni bila samotna vasica v zatišju, stran od velikih poti,/ marveč je stala sredi prometne in obrtne pokrajine (Rupel);
6. vzročno:²⁵ zakaj, kajti, saj, sicer, drugače, namreč:²⁶ Ne morem tja,/ zakaj sosed me sovraži (SP 1962); Predlog je bil izglasovan brez debate,/ kajti poslanec se je mudilo na večerjo; Storil sem, kot so mi rekli,/ saj drugega mi tako ni preostajalo; Storil sem, kot so mi rekli,/ sicer (drugače) bi se bilo še huje končalo; Storil sem, kot so mi rekli,/ ne maram namreč nepotrebnih težav.
7. sklepalno: zato, pa, torej, tako, zatorej: Prišli ste, da se česa naučite,/ zato se primite dela (SP 1962); Prosili so me, naj pridem,/ pa sem; Dobro se bomo imeli,/ pridi torej (SP 1962); Knjigo je pisal nekaj let,/ tako so neke njene neskladnosti razumljive; Izdal si nas,/ zatorej umri.

Spisek prirednih veznikov in primeri priredij kažejo na dva problema: prvi so vezniki z enako funkcijo, drugi pa mnogofunkcionalnost nekaterih veznikov, posebno *in*, *pa*, *ali*. O obojem sem pred leti že pisal,²⁷ zato se tu lahko omejimo na kratko poročilo o najbistvenejšem.

Medsebojno razmerje posameznih veznikov iste vrste je mogoče kolikor toliko zanesljivo ugotoviti na podlagi nasprotij, kot so »sodobno — zastarelo, leksikalizirano — svobodno, knjižno — ljudsko, stilsko zaznamovano — stilsko nevtralnno, navadno — poudarjalno, splošno — predvsem na papirju« ipd. Primer za sodobno proti zastarelemu nam lahko ponazorita protivna veznika *pa* in *pak*,

²⁴ Med temi vezniki je zanimiv *ampak*: rabi se ali samostojno, tj. tako kot *pa*, *vendar*, *toda*, hkrati pa v zvezi z *ne*, tj. tako kot *sicer* vedno *temveč* in *marveč*. SP 1962 (str. 105) navaja samo primere, ko se *ampak* da zamenjati s *temveč* in *marveč*. Breznik (Ss. 1934, str. 210) navaja med protivnimi vezniki tudi *ali* — *ali*, vendar tega ni ponazoril s primerom. Ali je to sploh mogoče?

²⁵ Ss 1964 (str. 322) imenuje te veznike »tako imenovan/e«, ker da so »pravzaprav prislovia«. Prav zamenjava s *ker* pa kaže, da gre za veznike.

²⁶ Iz Breznikovega spiska (Ss 1934, str. 209) veznikov vezalnega priredja smo prenesli sem *namreč*.

²⁷ Prim. Stilaska vrednost slovenskih knjižnih veznikov, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb 1964. Tam je tudi vsa zadevna bibliografija od Dalmatina sem.

leksikalizirano — svobodno vezalna veznika *pa* in *in*,²⁸ za knjižno — ljudsko primerjaj *in* in *pa* (kadar *pa* ni leksikaliziran) ali *nato* — *potlej*. Vsa doslej navedena nasprotja ponazarjajo hkrati stilsko nevtralnost — zaznamovanost. Za nasprotje navadno — poudarjalno primerjaj protivno *pa* — *ali* (ali *vendar*) za splošno — predvsem na papirju *pa zato* — *tedaj*.

Glede veznikov *in* in *pa*, teh najtipičnejših zastopnikov tako imenovanih polifunkcionalnih veznikov, sem v omenjeni razpravi prišel do sklepa, da tu dejansko ne gre za funkcionalno polisemantičnost, temveč da je prvi v knjižnem jeziku vezalni, drugi pa protivni; v vseh drugih funkcijah pa samo zamenjujeta specializirane veznike. Ker smo *pa* obravnavali v primerih²⁸, naj to svojo misel prav na kratko ponazorim ob vezniku *in*, pri tem pa se oprimo kar na primere, ki nam jih daje Ss 1964: *Mimo si šel,/ in se nisi oglašil (in = a, pa toda); Velikim pevcem so nekdaj dni zidala mesta se na strune zvok,/ in danes moji pesmi dano ni siroti eni utolažiti jok (in = toda); Toplo je bilo/ in sneg se je tajal na strehah (in = zato)*. V vseh teh primerih je raba veznika *in* stilsko zaznamovana. Tako je tudi v primerih *Zatri mi knjigo,/ in tema se zgrne nad nami* in *Zapišem ti zemljo/ in prost boš vojaščine*, kar se oboje da razlagati podredno: *Če nam zatreš knjigo, se nad nami zgrne tema oz. Zapišem ti zemljo, da boš prost vojaščine*. Primer *Toplo je bilo/ in sneg se je tajal na strehah* nam kaže, da posledična, vzročna, pa tudi protivna razmerja, ugotovljena na podlagi suhe, absolutno najnaravnejše logične analize razmerij vsebin v dveh stavkih, ki potencialno tvorita priredje, v konkretnem sobesedilu vendarle lahko doživimo kot samo vezalna. To nam, morda nehote, potrjuje tudi Ss 1964, ki ta primer uvršča enkrat v vezalno, drugič pa v posledično priredje.²⁹ Za človeško zavest sta v prvem primeru važni dve soobstajajoči dejstvi, namreč »toplota« in »tajanje«, v drugem pa njuna povezanost kot vzrok in posledica.

Rečenemu bi se lahko ugovarjalo (če bi se našli drugačni primeri, kot smo jih obravnavali tu) s stališča sintaktičnega nasprotja zaznamovan — nezaznamovan. V tem primeru bi bil vezalni *in* (in podobno analogni pogovorni *pa*) pač vezalno sredstvo priredja par excellence (kakor sem v omenjeni razpravi o stilski vrednosti slovenskih veznikov lahko ugotovil za podredni veznik *da*, ki lahko uvaja odvisne stavke skoraj vseh vrst).

Kot je znano, so neodvisni stavki lahko združeni v priredje tudi brez veznika. Taka priredja bi jaz imenoval nevezniška, njihovo zloženost pa sorednost. Odličen primer za vezalno nevezniško priredje je npr. tale:

1. *Trudna peša motna voda kot brez struge,/ kot brez dna;*
2. *Blatna,/ ostudna, gosta kreša,/ ščavje ji prepleta tla;*
3. *Lena,/ gnila,/ žolta pena,/ s plevami pomešana plava,/ tava,/ kolobari/ sem/ zdaj tja;*
4. *Vzide luna: / proti nji se iz tolmuna zêlen vzpne mrlič.*³⁰

²⁸ Vsi primeri, ki jih SP 1962 (str. 558) navaja za vezalni *pa* so leksikalizirani (*tu pa tam, ne grem pa ne grem, ga ni pa ga ni od nikoder*) ali *pa* so pogovorni (*oče pa mati, jaz pa ti pa on*). — Dodal bi, da se veznik *pa* v primerih kot *Iz kočje sem slišal ječanje, pa sem stopil noter* rabi stilsko zaznamovano, če nam je v mislih posledično priredje (o tem gl. niže pri vezniku *in*) kot vezalno priredje pa zveni pogovorno.

²⁹ Ss 1964, str. 320 proti str. 102.

³⁰ O. Zupančič, Obup; LZ 1938.

Priredni členi so (sicer že enako tiskani):

<i>kot brez struge</i>	<i>blatna</i>	<i>kreša</i>	<i>lena</i>	<i>plava</i>	<i>sem</i>
<i>kot brez dna</i>	<i>ostudna.</i>	<i>ščavje</i>	<i>gnila</i>	<i>tava</i>	<i>tja</i>
	<i>gosta</i>		<i>žolta</i>	<i>kolobari</i>	
			<i>s plevami pomešana</i>		

Eno samo vezniško besedo je pesnik uporabil v vsej pesmi (nekak izmenični *zda*): v vseh drugih primerih razmerje med členi priredja besedno ni nakazano, vendar ga večinoma z lahkoto spoznamo za vezalno oz. stopnjevalno. Enota 4 je posebno zanimiva zaradi tega, ker je razmerje med obema stavkoma mogoče pojmovati tudi podredno, tj. časovno, vendar je tako dekodiranje pesmi manj v prid. Na to posebnost sosednih stavkov (in drugih sintaktičnih enot) opozarjam predvsem zato, da lahko poudarim večjo svobodo pri dekodiranju takih enot sporočila.

Ali so vsa priredja lahko nevezniška?

Da so taka lahko vezalno, vzročno in sklepalno, je slovenski slovnici znano vsaj že od Breznika, ki pravi: »/V/ živahnem govoru /vezni in/ lahko popolnoma izpustimo (brezvezje, asyndeton),³¹ in »vzročni in sklepalni veniki se lahko izpuščajo, ker drugi stavek sam naznanja vzrok ali posledico.«³² Postavlja pa se tudi vprašanje, ali so vsi nevezniški stavki (in njih deli seveda) asindetični ali brezvezni, tj. da tvorijo posebno stilsko figuro in jih je treba imeti zato za stilsko zaznamovane?

Na ti dve vprašanji bomo odgovorili najlaže, če imamo pred očmi nekaj primernih zgledov. Prvi bodi iz Prešerna:

1. *Sem dolgo upal in se bal,/ slovo sem upu,/ strahu dal;*
2. *srce je prazno,/ srečno ni,/ nazaj si up in strah želi.*

Ta primer nam v enoti 1. kaže brezvezniško vezalno zvezo, ki jo sicer izraža veznik *nato*; seveda je vezalno brezvezniško tudi v *upu,/ strahu*. V enoti 2. pa imamo najprej protivno brezvezniško priredje (*srce je prazno,/ srečno ni*), célo to priredje pa je prvi člen posledičnega priredja (*srce je prazno, srečno ni,/ nazaj si up in strah želi*). Vzročno brezvezniško priredje imamo v naslednji kitici Daneta Zajca: *Ne glej me,/ ne maram tvojih oči. /Druge oči gledajo vame.*³³

Tu prvo priredje postane prvi člen drugega, podobno kot zgoraj pri Prešernu. Zgled za stopnjevalno brezvezniško priredje od istega pesnika je toliko zanimivejši, ker je sintaktično pristavčen: *Dá ji besede. Besede strahu. /Besede samote./ Besede skozi vozle na ustih,/ besede o ljubezni*. Prav to je tudi v naslednjem: *Ko jo je zagledal, je zbežal daleč v sivo ravnino kot klic, ki se je poslovil,/ kot človek, ki je umrl*. Primer za ločno nevezniško priredje je teže najti, nemara: *Greš, ne greš?*³⁴ Za pojasnilno priredje: *Pred njim se je ustavila senca: bil je njegov brat*.

³¹ Ss 1934, str. 209.

³² N. m., str. 210. Tako tudi Ss 1964, str. 321 za *in* in str. 323 za sklepalno priredje, medtem ko se za vzročne priredne veznike trdi, kot smo že slišali, da so v slovnici prislovi in so take zveze stavkov zaradi tega brezvezniške (str. 322); podobno še za *potlej* in *nato* in *tudi* v vezalnem priredju (str. 321).

³³ Jezik in zemlja, 1961.

³⁴ V ločnem priredju je pri vprašalnih stavkih ta posebnost, da smo v dvomih, ali je tudi prvi *ali* veznik ali ne. M.

Odgovor na zastavljeni vprašanji bi bil po teh primerih: Vsa priredja so lahko nevezniška, vsa taka pa so hkrati stilsko zaznamovana. Tako je v knjižnem jeziku sedaj, ni pa tako vedno moralo biti v slovenskem jeziku, kot nam kažejo številne sorodne tvorbe npr. v ljudskem umetnostnem izročilu in sploh v ljudskem govoru (prim. *Ne hodi čez Dravo, / so velče vodé, / hi se mogel vtopiti zavoljo menè; O četu, / mater' je obljubil, da bo novo mašo pel; Pristopajte, / darovajte našo mlado nevestico! Bratci, sestre, pristopajte, / pristopajte, darovajte* (vse ljudsko blago); *Deca so mi goli, / bos i* (Mostec).

Čas, ki nam je bil na razpolago za raziskavo, nam ne dopušča podrobneje govoriti o priredjih, izraženih s podrednimi sredstvi. To naj samo ponazorim ob veznikih kot *medtem ko* ali *namesto da* in ob predlogu *z/s*, ki nam nadomestujejo protivne in vezalne veznike: *Medtem ko so cirlico prevzeli predvsem pravoslavni narodi, / se je glagolica še dolgo ohranila v poglavitnem med Hrvati ob morju* (Legiša, Tomšič); *Namesto da bi se bil odločil za belega, / si je izbral črnega, slabšega; Z očetom sva šla v vinograd.* (= *jaz/ in oče*). Zdi se nam, da je vse priredne odnose mogoče izraziti tudi s podrednimi sredstvi. Vendar bo treba vprašanje, ali imamo v teh primerih še opravka s priredji, in ne že s podredji rešiti ob kaki drugi priliki, nemara prav na podlagi tega, ali je njih sestavine mogoče ali nemogoče invertirati.

AKADEMIJIN SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Jakob Rigler
SAZU Ljubljana

PROBLEMATIKA NAGLAŠEVANJA V SLOVENSLEM KNJIŽNEM JEZIKU

Pogoj za formiran jezik je med drugim tudi izdelano pravorečje. Seveda se pravorečje z razvojem jezika spreminja. Spada celo med področja, ki se hitro razvijajo in ki so močno pokrajinsko in individualno barvana. Zato je pri normiranju pravorečja tudi toliko težav. V ta namen smo Slovenci porabili mnogo energij, morda več, kot je bilo potrebno, na vsak način pa preveč glede na rezultate. Spomnimo se samo npr. boja proti elkanju ipd. Vendar tega ni kriva morda naša nesposobnost, naša nediscipliniranost ali neprilagodljivost, ampak specifične zgodovinske razmere, v katerih se je formiral naš jezik.

Ob nastanku v 16. stoletju je šlo nekako brez večjih pretresov s srečno Trubarjevo odločitvijo, da prevzame za knjižni jezik jezik slovenskega središča Ljubljane. Ta jezik so priznavale za svoj vse slovenske pokrajine, kot se je pokazalo s finančno podporo Dalmatinovi Bibliji. S tem jezikom so nadaljevali tudi protireformatorji. Seveda v tistem času niso posvečali posebne pozornosti